

OREL IN KORENINE

LOUIS ADAMIČ (Praproče, 1898 – Milford, New Jersey, 1951) je v ZDA in pri nas znan predvsem kot eden od najzgodnejših utemeljiteljev multikulturalizma, še preden se je ta uradno razvil kot smer v družboslovju. Manj pa je obravnavan z vidika, s katerega se je sam lotil svojih družbenih raziskav, namreč razrednega, ki temelji na sistemski kritiki družbenoekonomskih odnosov ter na lastni izseljenski izkušnji težaškega delavca, vojaka ameriške vojske, raziskovalnega novinarja, ne le pisatelja. Za vsa njegova dela sta značilni izjemna empatija do ljudi in zavzetost za pravično družbo, svobodo in resnično demokracijo. Kljub vsemu pesimizmu, tudi lastnemu, je strastno verjel v možnost drugačnega sveta. Pisateljsko delo je vselej podkrepil s številnimi študijskimi potovanji, obiski arhivov in knjižnic, terenskimi raziskavami, množičnimi anketami in globinskimi intervjuji, z izsledki tega dela je seznanjal javnost z nešteti članki, predavateljskimi turnejami, radijskimi oddajami in samostojnimi knjigami ter posredovanjem pri političnih akterjih. Za svoje družbeno delovanje – njegov opus obsega okoli dvajset knjig in več kot petsto spisov – je prejel več nagrad in štipendij, bil je gost ameriških predsednikov in Josipa Broza - Tita, užival je zasebno in javno podporo priznanih literatov, kot so Upton Sinclair, Sinclair Lewis, H. L. Mencken, Sherwood Anderson in F. Scott Fitzgerald. Njegova dela so prodrla v antologijo izbrane ameriške proze, med učbenike na številnih ameriških kolidžih in med literaturo, ki so jo delili ameriškim vojakom ob vstopu ZDA v drugo svetovno vojno. Bil je član izvršnega odbora organizacije Foreign Language Information Service (FLIS), ki je ščitila interese priseljenskih skupin in imela tesne stike s priseljenskimi organizacijami in tiskom, častni predsednik Slovensko-ameriškega narodnega sveta (SANS), ustanovitelj Združenega odbora južnoslovanskih Američanov, član Ameriškega odbora za pomoč Jugoslaviji, na vodilnih položajih v organizacijah Writers' War Board, World Peace Ways idr. Leta 1941 je prejel častni doktorat filadelfijske univerze Temple, 1944 jugoslovanski red bratstva in enotnosti, od leta 1949 je bil dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Knjiga *Orel in korenine* je v izvorniku izšla posthumno, v celoti je bilo izločeno jedrno in obsežno poglavje o temnih platih ameriške notranje in zunanje politike, ki je sedaj prvič objavljeno. Iz avtorjevega bogatega opusa izpostavljamo slovenske prevode *Kriza v Ameriki* (1932), *Smeh v džungli* (1933, 1983), *Vnuki* (1951), *Vrnitev v rodni kraj* (1962), *Boj* (1969), *Dinamit* (1983), *Moja rojstna dežela* (1983), *Iz mnogih dežel* (2018), *Moja Amerika* (2 zv., 2022).

Louis Adamič

Orel in korenine

Integralna izdaja

Prevedle Mojca Dobnikar,
Tea Hvala, Ana Makuc, Polona Mesec

SOPHIA
Ljubljana 2025

Louis Adamič
Orel in korenine
Izvirnik: *The Eagle and the Roots*

© 1952 Doubleday & Company, Inc., New York
slovenska izdaja: Založba Sophia, 2025
Vse pravice pridržane.

Naslovnica: Adamič ob svojem drugem obisku Jugoslavije leta 1949 izroča Titu delo ameriškega pevca in igralca Paula Robesona, borca proti fašizmu, aktivista Gibanja za državljanske pravice in podpornika idej komunizma. Hrani Mestna knjižnica Grosuplje.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

308(497.1+73)''19''

821.163.6-94

821.111(73)-94

ADAMIČ, Louis

Orel in korenine: integralna izdaja / Louis Adamič; prevedle Mojca Dobnikar ... [et al.]. –
Ljubljana: Sophia, 2025 – (Naprej! (2012), ISSN 2385-880X)

Prevod dela: The eagle and the roots

ISBN 978-961-7227-06-2

COBISS.SI-ID 246321411

Vsebina

Uredniška opomba ob ameriški izvirni izdaji ix

Uredniška opomba ob novem slovenskem prevodu – integralni izdaji xi

Predgovor: Janja Žitnik Serafin, Adamičeva Igra šaha 75 let pozneje xv

PRVA KNJIGA

- 1 Res sem hotel najprej v Rusijo, toda ... 5
- 2 Nova vrnitev v rojstni kraj 25
- 3 Ljudje v napetem trenutku ... in vprašanje: Kaj je Amerika? 53
- 4 »Heroj Tito! Heroj Tito! Heroj Tito! ...« 85
- 5 Pogovor ob steku dogodkov brez primere 115
- 6 Moja družina ... mrtvi pesniki ... in težave z giganti 141
- 7 Lažna pomlad ... in orel v stiski 167
- 8 Operacija Na noge ... »Dvigamo se iz jame, iz blata« 171
- 9 Nemirno »čustvo brezsrdnega sveta« ... in molk osivelega priorja 195
- 10 Začarani krog ... in orlova preizkušnja na poti v svobodo 225

DRUGA KNJIGA

- 1 Začetki »začetnika« ... ali deček je oče moškega 261
- 2 Ilegalne poti k nečemu večjemu od sebe 307
- 3 Obrati in zasuki v labirintu ilegale 343
- 4 Igra šaha med potresom 395
- 5 Vrhunec: »Smrt fašizmu! Svobodo narodu!« 603

Spremna beseda: Blaž Gselman, Bojevitost Adamičevega protifašizma 727

Imenski seznam 741

Uredniška opomba ob ameriški izvirni izdaji

Zaradi avtorjeve smrti sva knjigo dokončala podpisana. Pri urejanju sva izločila približno tretjino besedila, in sicer v skladu z avtorjevimi predlogi ali tam, kjer sva bila upravičeno prepričana, da bi se strinjal. Drugega nisva spreminjala. Delo je takšno, kot ga je napisal avtor, izločila sva le naslednja mesta:

- dolgo poglavje, v katerem opisuje situacijo v svetu in ki se je tako razrastlo, da bi ga morali objaviti ločeno, čeprav je avtor to odločitev nerad sprejel;¹
- poglavje o stari Jugoslaviji, v katerem opisuje razmere, ki so pripeljale do revolucije; to gradivo implicitno ali eksplicitno obravnava drugje v knjigi in v dveh prejšnjih delih – *Vrnitev v rodni kraj* in *Moja rojstna dežela*;²
- zadnje poglavje, v katerem znova piše, kar je že opisal, in ki v nobenem primeru ne bi izšlo v izvirni obliki;
- običajne okrajšave in manjše opustitve: opombe, odvečne besede, reference in ponavljanja, ki motijo tok pripovedi.³

Avtor je velikokrat povedal, kako zelo ceni razumevajoče potrpljenje in spodbudo Bucklina Moona, svojega prvega urednika pri založbi Doubleday.

STELLA ADAMIC, TIMOTHY SELDES

---

1 [To zelo obsežno poglavje z naslovom »Igra šaha med potresom« je prvič objavljeno v pričujoči integralni izdaji. Op. ur. slov. izdaje.]

2 [*The Native's Return* (New York: Harper and Brothers, 1934), slov. izd. *Vrnitev v rodni kraj*, prev. Mira Mihelič (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1962); *My Native Land: Yugoslavia 1933–1934* (New York in London: Harper and Brothers, 1943), slov. izd. *Moja rojstna dežela*, prev. Branko Gradišnik (Ljubljana: Založba Borec, 1983).]

3 [Podrobno analizo posegov Stelle Adamic in Timothyja Seldesa v Adamičev rokopis glej v Janja Žitnik (Serafin), *Orel in korenine med »brušenjem« in cenzuro* (Ljubljana: ZRC SAZU, 1995).]

Uredniška opomba ob novem slovenskem prevodu – integralni izdaji

Adamičev zadnji rokopis *The Eagle and the Roots* hrani Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in velja za najpopolnejšo verzijo besedila. Rokopis je zaradi pisateljeve nenadne smrti ostal neurejen. Občutno skrajšano besedilo je leta 1952 izdala založba Doubleday, v slovenščini pa je v prevodu Mire Mihelič izšlo leta 1970 pri Državni založbi Slovenije (in bilo ponatisnjeno leta 1981). Ameriška urednika sta izpustila več daljših poglavij, ki so bila v razmerah hladne vojne v ZDA neobjavljiva in cenzurirana, ter veliko krajših avtobiografskih zapisov, ki so bili za ameriško bralstvo preveč oddaljeni. Tudi slovenski prevod je sledil ameriški okrnjeni zasnovi, pri kateri so bila izločena za Adamiča ključna besedila, ki bi omogočila celovit, necenzuriran vpogled v njegovo razumevanje mednarodnega položaja ob koncu štiridesetih in na začetku petdesetih let 20. stoletja. Iz izvirne tiskane izdaje je bilo popolnoma izpuščeno med poznavalci nadvse cenjeno poglavje »Igra šaha med potresom« (365 str.). Medtem ko Adamič v že objavljenem delu besedila opisuje razmere v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej, vključno z analizo narave spora med Titom in Stalinom, pa v neobjavljenem delu analizira ideološko in socialno-ekonomsko situacijo v ZDA, ameriški liberalizem, ameriško notranjo in zunanjo politiko, korejsko vojno ter zlasti povezave med sistemom svobodnega podjetništva, ekonomsko rastjo in vojno. Prav ta spoznanja so še danes zelo aktualna in pereča, saj se povezave v osnovi niso spremenile, a tudi zato, ker gre za širše Adamičevo razmišljanje o političnoekonomskem ustroju teh povezav, vpeto v premislek o domovini, ki presega etnicizem, šovinizem, nacionalizem s tem, da analizira njihove vzroke.

Z integralno izdajo, ki je nov prevod v celoti in vključuje obsežno izbrisano poglavje ter Adamičeve dodatne opombe, tako omogočamo vpogled v vse razsežnosti pisateljevega razmišljanja o pomembnih mednarodnih dogajanjih in o relacijah v obdobju zaostrovanja hladne vojne. Čeprav Adamič ni

skrival naklonjenosti Jugoslaviji, pa svoje značilne kritiške ostrine v rokopisu ni namenil le velikima silama, ZDA in Sovjetski zvezi, temveč tudi zasnovi in izvajanju družbenega sistema v svoji stari domovini, ki se je še razvijal v precepu med tema silama.

Dogajanja ob pripravi rokopisa te znamenite Adamičeve knjige so bila usodna tudi za njegovo življenje, poudarja strokovna sodelavka knjige dr. Janja Žitnik Serafin: »Primerjava med ameriško izdajo tega dela in najpopolnejšo ohranjeno rokopisno verzijo pojasnjuje večino vprašanj, povezanih s končno redakcijo knjige in dejansko vsebino neobjavljenih delov rokopisa. Vsi osnovni podatki o tem, kateri pisateljevi ideološki koncepti so bili v letih 1950–1951 pravzaprav politično najbolj sporni in zanj tudi usodni, so razvidni prav iz neobjavljene rokopisne različice Adamičeve knjige. V nedemokratskem vzdušju tedanjih Združenih držav, ki se je nadaljevalo tudi v letih 1951–1952, ko sta Stella Adamič in Timothy Seldes opravljala zaključno redakcijo knjige, je torej razumljivo, da sta iz dela črtala poglavje *Igra šaha med potresom*. Ta del rokopisa namreč še danes predstavlja eno najbogatejše dokumentiranih socialno-kritičnih del z omenjeno tematiko, predvsem pa tudi eno najodločnejših doslej neznanih ameriških protivojnih in protimarkatističnih besedil iz tega obdobja.«

Prav zaradi tega smo se ob pripravi nove slovenske izdaje odločili, da poglavje »Igra šaha med potresom« umestimo tako, kot ga je že Adamič, kot izvirno četrto poglavje druge knjige, ne kot epilog ali dodatek, čeprav je tudi sam večkrat poudaril, da bi lahko iz tega poglavja nastale tri samostojne knjige. Avtor je v tem poglavju tudi označil, od kod naprej besedilo še ni urejeno. Ob pripravi besedila za tisk smo si prizadevali za ravnovesje med ohranitvijo avtentičnosti izvirnika in ureditvijo, ki bi bralstvu, zlasti mlajšemu in bodočim rodovom, omogočila lažje sledenje. Tako smo besedilu dodali nekaj prevajalskih in uredniških opomb ter na koncu knjige povzeli imena oseb, ki v knjigi nastopajo na različnih mestih in v različnih oblikah (s polnim imenom ali okrajšano). Dodatne opombe so v knjigi označene z oglatimi oklepaji, Adamičeve lastne dodatne opombe pa z zvezdico.

*

Tako obsežna in za pripravo zahtevna knjiga ne bi mogla iziti brez podpore Javne agencije za knjigo Republike Slovenije, ki se ji zahvaljujemo, da je prepoznala pomembnost tega Adamičevega dela, s katerim pri Založbi Sophia zaključujemo sistematično prevajanje njegovih ključnih del. Ob tem se še

posebej zahvaljujemo strokovni sodelavki pri vseh dosedanjih prevodih dr. Janji Žitnik Serafin, glavni prevajalki in sourednici Mojci Dobnikar, strokovnemu sodelavcu, zgodovinarju dr. Milanu Mrdenoviću za pripravo večine zgodovinopisnih opomb, skrbnim soprevajalkam mag. Tei Hvala, dr. Ani Makuc in dr. Poloni Mesec ter lektorici Zali Budkovič, Blažu Gselmanu za spremno besedo, oblikovalcema Tomažu Permetu in Urošu Zormanu Bodlaju, Inštitutu za novejšo zgodovino in Daliborju Jovanoviću, da sta besedilo tehnično pripravila za prevajanje, ter Biblioteki SAZU in Mestni knjižnici Grosuplje za prijazno sodelovanje in posredovanje rokopisnega ter drugega dokumentarnega gradiva.

TANJA VELAGIĆ

Adamičeva Igra šaha 75 let pozneje

Slovensko-ameriški pisatelj in publicist Louis Adamič (1898–1951) že celo stoletje, od prvih izvirnih revijalnih objav,¹ preseneča s svojo pronicljivostjo. Avtorji novjših prispevkov o njem vedno znova ugotavljajo, da je družbena kritika v njegovih delih danes ravno tako aktualna, kot je bila v času nastanka. Poleg tega so se njegove zamisli in napovedi zelo pogosto uresničile. To so verjetno glavni razlogi, zakaj so bila nekatera njegova dela izdana v tako visokih nakladah ter v ZDA in v svetu doživela toliko izdaj in ponatisov – in še kar izhajajo.

Kot samouk, brez formalne izobrazbe, se je Adamič laže ograjeval od ideoloških doktrin ter drugih vnaprej izoblikovanih stališč in frazeologij, s čimer je ohranjal pozicijo političnega samohodca. Na osnovi temeljitega raziskovalnega dela na terenu, v arhivih in knjižnicah je poskušal družbo razumeti, razbrati, kaj je bolj pomembno in kaj manj, predvideti, vplivati. Jasno videti in razumeti turbulentne razmere v obeh pisateljevih domovinah in v svetu v letih 1949–1951, ki so osrednji predmet pričujoče izdaje knjige *Orel in korenine*, pa je bila nemogoča naloga. Naslov, ki ga je na koncu izbral za poglavje »Igra šaha med potresom«,² še kako ustreza. Potres označuje burne spremembe tedanjih mednarodnih razmer, šahovnica je svet, figure so države, narodi in ljudje, šahista sta vodstvi obeh tedanjih svetovnih velesil, pisatelj in bralec pa sta opazovalca. Skupaj poskušata slediti tej zapleteni, nepredvidljivi partiji, ki ne upošteva nobenih pravil.

A ko prebiramo nekoliko nepregledno, s citati natrpano in do izida pričujoče izdaje še nikjer na svetu objavljeno poglavje, nas tudi tu vedno znova preseneča občutek, da bi bile vrstice, stare petinsedemdeset let, prav lahko

---

1 Predvsem v mesečniku *Haldeman-Julius Monthly* v letih 1925–1928.

2 Poglavje je avtor najprej nameraval nasloviti »The Big Fix« ali »The Fix«, torej (velika) spletko, past, (zakulisni) dogovor.

napisane včeraj. To velja predvsem za odlomke o poslovnih motivih zasebnega velekapitala pri vzdrževanju oziroma stopnjevanju hladne vojne in oboroževalne tekme ter netenju vojn na tujih tleh – oboje kajpak v imenu domoljubja, obrambe demokracije, svobode, človekovih pravic in še zlasti miru, torej vseh petih v populističnih manevrih najpogosteje zlorabljenih individualnih in kolektivnih vrednot. Drugi enako pogost predmet Adamičeve obravnave, ki mu pisatelj namenja pozornost tudi v omenjenem poglavju in ki žal nikoli ne »izgubi na svežini«, pa je vprašanje enakih možnosti, »ekonomske svobode« najslabše plačanih delavcev, socialne nepravilnosti družbenega sistema, v katerem je človeško delo, ki lastnikom prinaša dobiček, degradirano na kategorijo njihovega stroška, kapital pa – dokazljivo, ne le kot geslo na protestnih transparentih – višja vrednota, kot je človek.

Največji del svoje pisateljske in uredniške dejavnosti je Adamič sicer namenil boju proti diskriminaciji in kriminalizaciji tujcev, priseljencev in drugih pripadnikov etničnih, kulturnih, jezikovnih in verskih manjšin. Ker gre za glavno temo njegovega opusa, je v tej kratki uvodni predstavitvi avtorjeve družbene vloge ni mogoče povsem obiti. Poleg priseljencev in njihovih potomcev so v ospredju pisateljevega zanimanja vedno znova tudi druge ranljive skupine, od pripadnikov staroselskih ljudstev ter sodržavljanov afriškega in azijskega izvora do najrazličnejših ljudi, odrinjenih na rob družbe. Tudi tu gre za vprašanja, ki so danes še vedno enako pereča, kot so bila v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, ko jih je proučeval, o njih pisal in predaval. Tako kot danes so zlasti priseljska vprašanja stopala v ospredje predvsem v obdobjih gospodarskih in političnih kriz ter njihovih posledic, kot jih je občutila javnost. Pisatelj je bil eden izmed prvih zagovornikov vključujočih politik kulturnega pluralizma v ZDA, a ne le z blagohotnim sprejemanjem kulturne raznolikosti, temveč z razbijanjem negativnih stereotipov o priseljskih in drugih manjšinah. Utemeljeval je potrebo po preobrazbi izobraževalnih vsebin ter sodelovanju vladnih in nevladnih organizacij v prizadevanju za enakopravnost priseljenih delavcev in za njihovo realnejšo javno podobo. Tematiki priseljencev v ZDA in njihovih potomcev, njihovega prispevka na vseh področjih javnega življenja in ustvarjanja ter izzivom, s katerimi so se soočali zaradi vedno novih izpadov ksenofobije in rasizma, se Adamič posveča kot avtor in urednik številnih odmevnih publikacij, ki so mu prinesle nagrade, priznanja in štipendije, med drugim Rockefellerjevega in Carnegiejevega sklada. Za prvo knjigo iz njegove knjižne zbirke *Nation of Nations* (Narod narodov), knjigo *From Many Lands* (Iz mnogih dežel), je prejel Anisfield-Wolfovo nagrado za najpomembnejše delo v letu 1940 o medetničnih odnosih v

sodobnem svetu.³ Še isto leto je postal urednik revije *Common Ground* (Skupna tla), ki jo je izdajal Common Council for American Unity (Skupni svet za ameriško enotnost) in ki se je prav tako posvečala problematiki priseljencev in manjšin. Leta 1941 je na univerzi Temple v Filadelfiji prejel častni doktorat za književnost. Z drugim delom zbirke *Nation of Nations, Two-Way Passage* (Pot tja in nazaj, 1941), si je prislužil vabilo na večerjo v Beli hiši januarja 1942, ob priložnosti obiska Winstona Churchilla. Sledili sta še zadnji dve knjigi omenjene zbirke, *What's Your Name?* (Kako vam je ime?, 1942) in *A Nation of Nations* (1945). Sprejel je nalogo glavnega urednika knjižne zbirke *The Peoples of America* (Ljudstva Amerike), pod njegovim uredništvom je v letih 1947–1950 v tej zbirki izšlo devet knjig.⁴ Vodilni sodobni avtorji na področju etničnih študij, med njimi Werner Sollors, ga v svojih delih citirajo, komentirajo in mu priznavajo vidno vlogo v predzgodovini ameriškega modela multikulturalizma.⁵

Adamič se je spominjal svojih prvih let v ZDA, ko so pripadniki prejšnjih valov priseljencev iz drugih delov Evrope in njihovi potomci zasmehovali, zavračali, poniževali ter kriminalizirali slovenske in druge priseljence iz srednje in jugovzhodne Evrope, jih žalili z vzdevki, kot so *hunkies* in *bohunks*.⁶ Občutil je bolečo ironijo takega odnosa, saj se je zavedal, da novi priseljenci, tako kot stari, ne le bogatijo kulturo dežele priselitve, temveč tudi pomembno prispevajo k ohranjanju njene gospodarske uspešnosti. Tako kot že desetletja, priseljeni delavci tudi danes s svojim delom v deficitarnih poklicih, s svojimi prispevki in plačevanjem davkov omogočajo pokojnine svojih »preganjalcev«, pomagajo vzdrževati njihov življenjski standard ter z rezultati svojega dela prinašajo dobičke svojim zaposlovalcem. Ker je podpihovanje sovraštva do priseljencev in vzbujanje strahu pred njimi (»tatovi, morilci in posiljevalci«, »zastupljajo našo kri«, »kradejo naše službe« ...) že stoletja najprikladnejša populistična strategija za nabiranje političnih točk in volilnih glasov, so Adamičevi po-

3 Med prejemniki te nagrade, ki jo v ZDA še vedno podeljujejo za pomembne prispevke k razpoznavanju rasizma in spoštovanju kulturne raznolikosti, sta bila v petdesetih letih prejšnjega stoletja npr. pesnik Langston Hughes (1954) in Martin Luther King ml. (1959).

4 Zbirka je izhajala v Filadelfiji pri založbi Lippincott. Henry A. Christian, *Louis Adamic: A Checklist* (Kent, Ohio: The Kent State University Press, 1971), 75–76.

5 Več o pomenu Adamičevih del na tem področju v Dan Shiffman, *Rooting Multiculturalism: The Work of Louis Adamic* (London idr.: Associated University Presses, 2003).

6 Skovanki iz besed Bohemian (Čeh) in Hungarian (Madžar). Zaničljiva vzdevka *hunkies* in *bohunks* so uporabljali za priseljence iz avstro-ogrske monarhije. Gre za vzporednice današnjim žaljivim vzdevkom za novejšje priseljence v ZDA, predvsem iz Latinske Amerike in Azije, kot tudi za sodobne begunce in priseljence v Slovenijo in ostalo Evropo iz tretjih držav.

skusi razbijanja mračnih mitov in stereotipov o priseljencih še vedno vredni pozornosti in posnemanja. Strpnost je le tenka plast barve na nestrpnosti, nas vedno znova opozarja pisatelj, in to ni dovolj. Kar je potrebno, da se doseže enakopravnost vseh, je poleg spremembe družbene ureditve, pravičnejše zakonodaje in njenega doslednega izvajanja predvsem medsebojno spoštovanje.

Med najpomembnejšimi temami Adamičevega opusa in še zlasti aktivizma je tudi njegova stara domovina, ki ji je posvetil tri knjige⁷ in množico člankov. Bil je gonilna sila pomembnih kampanj za pomoč tukajšnjim rojakom. Pred drugo svetovno vojno je organiziral protestno peticijo najuglednejših pisateljev in javnih osebnosti v ZDA proti nečloveškemu mučenju komunistov v zloglasni beograjski Glavnjači in drugih mestih po državi, ki ga je izvajal diktatorski režim kralja Aleksandra. Med drugo svetovno vojno je pisatelj v najvišjih političnih krogih ZDA lobiral za vojaško podporo jugoslovanski partizanski vojski v boju proti okupatorjem ter soorganiziral zbiranje gmotne pomoči za Slovenijo in Jugoslavijo, najprej prek Slovenskega ameriškega narodnega sveta kot njegov častni predsednik,⁸ nato še kot predsednik Združenega odbora južnoslovanskih Američanov v letih 1943–1944, predvsem pa kot pobudnik dobrodelnega sklada War Relief Fund of the Americans of South Slavic Descent (1944–1949), ki je zbral za več kot tri milijone takratnih ameriških dolarjev gmotne pomoči za Jugoslavijo. Od leta 1945 je skupaj s hrvaško-ameriškim violinistom Zlatkom Balokovićem vodil Ameriški odbor za pomoč Jugoslaviji, katerega častna predsednica je bila Eleanor Roosevelt in ki je zbral za več kot dvajset milijonov takratnih dolarjev pomoči.⁹

Vrnimo s k pričujoči knjigi, ki je v močno okrnjeni verziji prvič izšla v ZDA pod naslovom *The Eagle and the Roots* 22. maja 1952, slabih devet mesecev po pisateljevi smrti. Gradivo za knjigo o odcepitvi Jugoslavije od vzhodnega bloka in o njenem predsedniku Josipu Brozu Titu je pisatelj začel zbirati med svojim drugim obiskom stare domovine od januarja do konca avgusta 1949. Jugoslovanski politični vrh in kulturna elita sta Adamiča sprejela z izjemno pozornostjo. V okviru njegovega raziskovanja nove jugoslovanske stvarnosti

---

7 To so: *The Native's Return* (New York in London: Harper, 1934), *My Native Land* (New York in London: Harper, 1943), *The Eagle and the Roots* (New York: Doubleday, 1952).

8 Slovenski ameriški narodni svet (SANS), najenotnejša politična organizacija Slovencev v ZDA, ustanovljena decembra 1942 v Clevelandu, s sedežem v Chicagu.

9 Glej »Pomoč stari domovini v času prve in druge svetovne vojne«, v Aleksej Kalc, Mirjam Milharčič Hladnik, Janja Žitnik Serafin, *Doba velikih migracij na Slovenskem* (Ljubljana: Založba ZRC, 2020), 275–281.

so mu organizirali dvotedensko potovanje po državi v spremstvu Edvarda Kardelja, Moše Pijadeja in Aleša Beblerja, ki je naslednje leto zamenjal Jožo Vilfana kot šef stalne jugoslovanske misije v OZN in Varnostnem svetu. Pri zbiranju gradiva mu je pomagala tudi posebej za to nalogo imenovana skupina štiriindvajsetih ljudi, ki jih je vodil tedanji sodelavec Vladimirja Dedijerja.¹⁰ Adamič je že pozimi poslal odgovornim v jugoslovanski prestolnici seznam svojih pogojev za njihovo tovrstno sodelovanje pri nastanku knjige. Pogoji so med drugim obsegali prost dostop do raznovrstnega gradiva in podatkov, pomoč sodelavcev iz Jugoslavije pri pregledu rokopisa in popravku faktografskih napak, pravico do neupoštevanja pripomb in popravkov ipd. Pozitivni odgovor na precej neobičajen seznam pogojev, ki mu je na eni strani zagotovil vso potrebno pomoč, na drugi pa popolno pisateljsko svobodo, je prejel šele spomladi. Zapiske s svojih pogovorov z najvišjimi predstavniki jugoslovanske politike, gospodarstva in kulture je tako dopolnjeval s povzemanjem pripovedovanja »navadnih« ljudi, ki jih je med obiskom srečeval po različnih krajih. V začetku junija mu je predsednik Tito v sedemurnem intervjuju zaupal nekatere zanimivosti o svojem življenju, med drugim v Sovjetski zvezi, ki jih ni pred tem povedal še nikomur. Konec avgusta je Adamič med povratkom domov iz Genove pisal prijatelju Janku Roglju, enemu od vodilnih osebnosti slovenske izseljenske skupnosti v ZDA, s katerim je imel daleč najobsežnejšo korespondenco. V pismu omenja, da bo knjiga napisana v nekaj mesecih.¹¹ Dramatične politične razmere v ZDA in v svetu, ki jih po vrnitvi domov preprosto ni mogel spregledati, pa so ga spodbudile, da jim je v rokopisu *Orla in korenin* namenil dodatno, najobsežnejše »ameriško« poglavje. Tej okoliščini se je pridružila še avtorjeva osebna stiska zaradi njegovih in ženinih zdravstvenih težav, zaskrbljujočega finančnega stanja in občutka ogroženosti zaradi vsakovrstnih napadov političnih nasprotnikov. Tako je namesto nekaj mesecev naposled pisal svojo zadnjo knjigo dve leti, z zbiranjem gradiva vred celo poltretje leto, pa je še ni povsem dokončal.

Iz druge, tj. zadnje verzije Adamičevega rokopisa *Orla in korenin*, ki je moral obsegati več kot dva tisoč tipkanih strani, sta urednika Timothy Seldes in pisateljeva vdova Stella Sanders Adamic črtala več kot tretjino besedila.¹² Daleč

---

10 Janja Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču* (Ljubljana: Prešernova družba, 1995), Intervju z Vladimirjem Dedijerjem.

11 Arhiv Slovenije, fond Janko Rogelj, škatla 3, mapa 21, Louis Adamič Janku Roglju, 22. avgust 1949, prispis iz Genove, 26. avgust 1949.

12 Več o končni redakciji besedila za ameriško izdajo v Janja Žitnik, *Orel in korenine med »brušenjem in cenzuro* (Ljubljana: ZRC SAZU), 1995.

najobsežnejši izločeni del rokopisa je prav poglavje Igra šaha med potresom. Adamič je pisal to poglavje v času režima, ki predstavlja enega od kričečih madežev v sodobni zgodovini »demokracije« v ZDA, obdobjih, imenovanih The Red Scare (»Rdeči strah«).¹³ Avtor se je ves čas zavedal, da ga njegova javna napoved knjige, v kateri očitno namerava podati ugodno sliko Jugoslavije in njenega predsednika, spravlja v nevarnost in da mu v nekaterih krogih že pripenjajo nalepko »komunist«. Med pisanjem »jugoslovanskih« poglavij *Orla in korenin* je poskušal odmisлити tesnobno vzdušje ob stopnjevanju pritiska zaradi vse pogostejših ugibanj o črnih seznamih z imeni »komunističnih« posameznikov, skupin in organizacij ter zaradi vse pogostejšega ovajanja vsaj rahlo proti levici nagnjenih družbenih kritikov. V sedmem razdelku poglavja Igra šaha piše:

Prav tako nisem imel časa, da bi se javil FBI-ju. Senator Joe McCarthy ali odbor za neameriške dejavnosti bi mi lahko kadarkoli vročila poziv, če bi hotela. Odgovor, ki bi ga lahko dal pod prisego, sem imel v celoti pripravljen: »Kaj mislite v vprašanju, ali sem komunist? [...] Če s tem mislite, ali sem član KP ZDA ali katerekoli druge partijske skupine kjerkoli, je moj odgovor ne – ne še. Če pa se bo ta histerija nadaljevala, bom najbrž začel poizvedovati in se bom pridružil skoraj čemurkoli, kar nasprotuje tistim, ki jo ustvarjajo.«

Prvo opozorilo, naj raje ne piše knjige, v kateri bi Tita prikazal v pozitivni luči, je prejel od bežnega znanca iz Progresivne stranke¹⁴ že maja 1950. Ovajanje komunistov in stigmatiziranje zagovornikov delavskih pravic ter kritikov tedanjih družbenih razmerij pa se je začelo že prej. Adamič v tretjem razdelku poglavja Igra šaha satirično poroča:

---

13 Izraz je trenutno v rabi za tri obdobja: prvo je čas pregona delavskih aktivistov v letih 1917–1920, tj. v prvih letih naglega vzpona mladega J. Edgarja Hooverja, ko so v 36 mestih ZDA v nelegalnih racijah aretirali 6000 aktivistov delavskega gibanja in deportirali iz države na stotine priseljenih delavcev in delavskih voditeljev, osumljenih neljalnosti do ZDA. Sporna zaslišanja je tudi v tem času vodil odbor, ki velja za predhodnika poznejšega Odbora za neameriške dejavnosti. Drugo tako obdobje je čas makartizma v petdesetih letih 20. stoletja, tretje pa v sedanosti, v času aktualnega vzpona nacionalizma in skrajnodesničarskega populizma ter strateškega podžiganja strahu pred Kitajsko in domnevno nevarnostjo njene prevlade v svetu.

14 Ustanovitelj in predsedniški kandidat Progresivne stranke leta 1948 je bil nekdanji podpredsednik ZDA Henry A. Wallace. Adamičevo sodelovanje v njegovi predvolilni kampanji, ko je med drugim poskušal Wallacea odvrniti od povezovanja Progresivne stranke s Komunistično partijo ZDA, je bilo njegovo edino aktivno delovanje v okviru kake politične stranke. V zgodnjih dvajsetih letih se je v ZDA sicer včlanil v Socialistično stranko, a le za kratek čas. Bolj mu je ustrezal neodvisni družbeni aktivizem, ki ga ni v ničemer omejeval.

V nekem časopisu so zapisali (mislim, da februarja 1949), da je nekdo v Washingtonu sestavil seznam dvaintridesetih »resnično nevarnih prevratniških organizacij in publikacij«, jaz pa da sem ali sem bil član, podpornik, sodelavec ali kako drugače povezan s triintridesetimi.

Do pomladi 1950 je napisal okoli tisoč strani rokopisa na osnovi obsežnega gradiva, ki ga je zbral prejšnje leto v Jugoslaviji. Junija pa je izbruhnila korejska vojna. Tedaj je odrinil rokopis s poglavji o Jugoslaviji in njeni odcepitvi od vzhodnega bloka ter se poglobil v dogajanje doma in na Daljnem vzhodu. Vsak dan je več ur prebiral različne časnike, poslušal po radiu politične komentarje in si delal zapiske. V princetonski univerzitetni knjižnici in v časopisnih oddelkih drugih knjižnic je mrzlično pregledoval domače in tuje časopise, da bi si ustvaril sliko korejske tragedije. Oktobra 1950 mu je na njegovem posestvu zagrozila skupina nasilnežev, za katero je po njihovem naglasu in vsebini groženj sklepal, da pripadajo povojni jugoslovanski politični emigraciji. Po tem dogodku se je z avtom počasi odpravil čez celino v Kalifornijo, kamor je že prej odpotovala njegova žena. Pot je z mnogimi postanki spet izkoristil za terensko raziskavo v malem, da bi neposredno začutil utrip dežele v luči aktualnih sprememb.

Poln novih opažanj o življenju v ZDA in tudi pod vtisom mnenj številnih znancev, ki jih je spotoma obiskal, je novembra prispel na zahodno obalo in s prekinitvami nadaljeval pisanje knjige. Režimu je medtem z demagoškimi prijemi in ustrahovanjem uspelo v znatnem delu domače javnosti ukoreniniti pojmovanje socializma in komunizma kot le dveh oznak za isto sprevrženo, nehumano in nesvobodno družbeno ureditev. Pojmovanje demokracije, svobode, človekovih pravic, enakih možnosti in celo miru je bilo spretno postavljeno na glavo. Kot meni Adamič v Igru šaha, predstavlja velik preskok v tedanjem navalu strateške protilevičarske propagande govor Winstona Churchilla v mestu Fulton v ameriški zvezni državi Misuri 5. marca 1946. Tedaj je Churchill prvič uporabil izraz »železna zavesa«. V letih 1950–1951, ko je nastajalo poglavje Igra šaha med potresom, pa je v ZDA v očeh avtoritarnega režima veljal za komunista ali simpatizerja komunizma ter s tem za malo manj kot izdajalca domovine že vsak samostojno razmišljujoči človek, ki je bil proti hladni vojni, oboroževalni tekmi in »policijski akciji« ZDA v Koreji. Adamič grenko komentira absurdnost že povsem vsakdanjih demagoških krilatic, češ da je vojna edina pot do ohranitve miru, graditev atomskih bomb edina pot do rešitve civilizacije, žrtvovanje vseh svoboščin pa edina pot do ohranitve svobode. Da bi očistili domačo javnost drugače mislečih, je bil človek lahko

kaznovan že za to, kar danes imenujemo mišljenjski delikt. Sistemska strategija preusmerjanja javnega mnenja je ustrezala ne le izvajalcem režima, ampak predvsem njihovim šepetalcem, nosilcem zasebnega velekapitala, še zlasti velikim delničarjem v vojni industriji. V Igrah šaha pisatelj prek citatov drugih avtorjev poudarja, da je bil že vstop ZDA v drugo svetovno vojno pravi blagoslov za izhod iz gospodarske krize v državi. Prav tako je svobodno podjetništvo v ZDA tudi leta 1950 najbolje delovalo v vojnem gospodarstvu, saj so borzne vrednosti domačih podjetij po »korejski eksploziji« vidno naraščale. Ko pa se je začetni uspeh vojaških sil ZDA in Združenih narodov v Koreji prevesil v začasni poraz, je bilo treba – spet pod prozorno pretvezo domoljubja – politiko prisiliti k novim obrambnim pogodbam, a ne le zaradi nenadnega upada borznih cen vrednostnih papirjev in inflacije, ampak tudi zaradi potrebe po širitvi na azijske trge.¹⁵

Ker ima zasebni velekapital »v svojem žepu« skoraj ves tehnični, pravni in propagandni aparat v ZDA, nam razpršeno na več mestih v Igrah šaha sporoča Adamič, zlahka usmerja v svojo korist vladno politiko na vseh področjih: notranjem, zunanjem, vojaškem, gospodarskem, finančnem, socialnem, zdravstvenem, kulturnem, izobraževalnem itd. Celo nekatere ugledne univerze, ki v so očeh marsikaterega milijonarja veljale za »rdeče trdnjave«, naj bi bile prisiljene prilagajati določene programske vsebine interesom največjih donatorjev.

Avtor v različnih delih Igrah šaha osvetljuje načine, kako zasebni velekapital narekuje kulturne vzorce, etične norme in izrazito potrošniški življenjski slog prevladujočih družbenih slojev v ZDA. Prek citatov iz najrazličnejših publikacij raziskuje poti, po katerih največji podjetniki in finančniki uspešno prisiljujejo vlado, da se lahko z njeno pomočjo izogibajo protimonopolni zakonodaji in prelajajo breme svobodnega podjetništva na javnost. Vojne na tujih tleh, ki prinašajo domače obrambne pogodbe in dobičke na tujih orožarskih trgih, so nujno potrebne gospodarstvu ZDA, v katerem zajemajo znaten delež orožarska industrija in druge gospodarske dejavnosti, povezane z vojno. Adamič se skorajda strinja z razmišljanjem mirovniškega, protimilitarističnega glasila *Appeal to Reason*, ki ga je izdajal spreobrnjeni nekdanji fašist Lawrence Dennis in v katerem naj bi avtor namigoval, da predsednika Truman in Stalin vodita hladno vojno in oboroževalno tekmo v tihem, nikoli izrečenem dogovoru, ki

---

15 Glej še Ernst Mandel, *Dolgi valovi kapitalističnega razvoja*, prev. Maja Breznik (Ljubljana: Založba Sophia, 2015), in Howard Zinn, *Ljudska zgodovina Združenih držav Amerike*, prev. Mojca Dobnikar (Ljubljana: Založba Sophia, 2021).

je obema v korist. Na drugem mestu pravi, da voditelja sovražnih velesil z izgovorom, da mora vsak od njiju varovati pred drugim preostali svet, ustvarjata vsesplošno paranojo. Ta pa jima kajpak omogoča nadaljevanje njune predstave za javnost. In tako se z ekspanzijo moči in vpliva v očeh svojih državljanov »samo branita« drug pred drugim. S stopnjevanjem mednarodne napetosti sta svet ujela v skupno past, s podžiganjem strahu pred nevarnostjo od zunaj pa preusmerjata pozornost domače javnosti proč od etničnih, socialnih in drugih perečih vprašanj v domovini.

Adamič spremlja potek korejske vojne do pomladi 1951. Komentira dogodke, ki so privedli do posega kitajskih vojaških enot v korejsko vojno. Ko so oborožene sile ZDA in druge enote OZN oktobra 1950 prešle 38. vzporednik, zasedle severnokorejsko prestolnico in na reki Jalu dosegle kitajsko mejo, so kričeči naslovi časnikov v ZDA slavili zmagovite dosežke ameriške vojske. Mnogo težje pa je bilo v ZDA najti drobna, obrobna poročila v »svobodnem tisku« o strahotah korejskih spopadov ter o vojnih zločinih na obeh sovražnih straneh. Za nepopisno brutalnost, barbarstvo in dehumanizacijo vojakov Adamič ne krivi morale posameznika, ampak zločinsko vojno propagando in sistematično podpihanje sovraštva, ki vodita v najhujše oblike nasilja.

Pisatelj poskuša orisati dolgoletno tradicijo ZDA v netenju vojn na tujih tleh. Da gre pri tem vedno za korist glavnih igralcev v svetu podjetništva in financ, najzgovorneje priča dobro izbrani citirani odlomek iz govora generalmajorja Smedleya D. Butlerja, ki je kmalu po upokojitvi v začetku tridesetih let 20. stoletja ameriškim vojnim veteranom pripovedoval o svojih dogodivščinah v več kot triintridesetletni aktivni vojaški službi. V tem obdobju je, kot se sočno izrazi, večino časa deloval kot »gorila« v službi velikega biznisa, bankirjev in Wall Streeta. Takole povzema dejanski smisel svoje bleščeče vojaške kariere:

Na kratko, bil sem izsiljevalec, gangster v službi kapitala. Tako sem leta 1914 pomagal zagotoviti, da sta Mehika in zlasti Tampico postala varna za ameriška naftna podjetja. Haiti in Kubo sem pomagal spremeniti v dostojni in donosni deželi za fante iz National City Bank. Wall Streetu sem pomagal opleniti pol ducata srednjeameriških republik. Seznam izsiljevanja je dolg.

V nadaljevanju Butler slikovito zaokroži navedbo uspešno opravljenih nalog. V letih 1909–1912 je čistil Nikaragvo za mednarodno bančno ustanovo Brown Brothers. Leta 1916 je prinesel luč v Dominikansko republiko za ameriške sladkorne interese, v dvajsetih letih pa je pomagal zagotoviti nemoteno prodiranje

Standard Oila še na Kitajsko. Za vse te dosežke so ga zasuli z nagradami in priznanji.¹⁶

Tudi zaradi takšnih citatov in stališč sta urednika v času izrazito »rdeče« stigmatizacije mirovništva in nasprotovanja ameriški »policijski akciji« v Koreji morala črtati to poglavje iz ameriške izdaje knjige, ki je izšla v času, ko je bil pohod makartizma še vedno v vzponu. Drugi vzrok za izločitev celotnega poglavja pa je bila nezadostna urejenost besedila, ki je bolj spominjalo na grobo zgodnjo verzijo kakor na rokopis, pripravljen za objavo. Pisatelju je nasilna smrt na njegovem posestvu v Milfordu v zvezni državi New Jersey 4. septembra 1951 preprečila, da bi poglavje povsem končal. Zadnji deli tipkopisa so zgoreli v podtaknjenem požaru, ki je uničil njegove delovne prostore v lesenih objektih ob glavni stavbi. Poročilo o preiskavi dogodka, ki ga je preiskoval tudi FBI, navaja kot vzrok Adamičeve smrti samomor. Verjetno pa bi bilo danes celo za kako skupino vrhunskih preiskovalcev nerazjasnenih dogodkov iz novejše zgodovine prepozno, da bi lahko zadovoljivo osvetlili dvoumne okoliščine pisateljeve smrti.

Ob zgoraj orisani politično moteči, izzivalni vsebini izločenega poglavja, ki je s pričujočo knjigo končno našlo pot do bralcev, je torej razumljivo, da založba Doubleday leta 1952 ni mogla objaviti Igre šaha. V tedaj spornem poglavju pa je, kot nakazujem že uvodoma, prisotna še ena posebno občutljiva tema: kritika družbene ureditve, ki sistemsko podpira in krepi socialno-ekonomsko nepravilnost. Vedno bolj radikalnemu razslojevanju družbe, vse večjemu in vse bolj nepremostljivemu prepadu med bogastvom in revščino znotraj držav, med državami in med celinami Adamič tudi tu namenja precejšnjo pozornost. Omenja celo vprašanje nesposobnosti človeka za ustrezno ravnanje z okoljem. Izpostavlja nepravilno svetovno porazdelitev uporabe naravnih virov in energije ter druge vidike gospodarskega (in kulturnega) imperializma. Svoja opažanja in utemeljitve podpira s statističnimi podatki iz virov, ki jih bolj ali manj dosledno navaja v opombah. Izhajajoč iz člankov v reviji *Fortune* razmišlja, da se »kapitani« ameriške industrije bojijo svojega ljudstva, saj se spominjajo oboroženih socialnih nemirov v začetku tridesetih let 20. stoletja, ki niso bili v nobenem pogledu povezani s »komunizmom«. Bojijo se novih uporov. Deset milijonov družin in še šest milijonov samskih odraslih v ZDA namreč živi v monopolnem kapitalizmu »najbogatejše države na svetu« pod pragom revščine. Njihovi dohodki, ki ne dosegajo minimalnega standarda,

---

16 Smedley D. Butler je namreč v življenju prejel kar šestnajst medalj, največ od vseh dotedanjih pripadnikov mornariške pehote ZDA.

piše Adamič, jim ne omogočajo življenja v primernih domovih, zadostnega zdravstvenega skrbstva in ustreznega šolanja. Temu ni mogoče oporekati. Po Howardu Zinnu je bila konec dvajsetih let 20. stoletja skupna vrednost prihodka zgornjega promila družin v ZDA enaka skupni vrednosti prihodka spodnjih 42 odstotkov.¹⁷ V obdobju 1944–1961 je bilo razmerje še vedno zaskrbljujoče: najrevnejša petina družin je prejela komaj pet odstotkov vrednosti vseh dohodkov v državi, najbogatejša petina pa kar 45 odstotkov.¹⁸

Tudi za to temo poglavja Igra šaha zlahka ugotovimo, da se njena aktualnost do danes ni zmanjšala. ZDA so po vrednosti bruto domačega proizvoda na prebivalca še vedno med desetimi najbogatejšimi državami sveta, a z višjo stopnjo revščine od drugih »bogatih demokracij«. V obdobju 1980–2020 je bila povprečna stopnja revščine v ZDA 17-odstotna, tj. skoraj dvakrat višja kot v osemnajstih drugih »bogatih demokracijah« (povprečno 8,8-odstotna).¹⁹ Trend povečevanja socialnih razlik v ZDA v tem obdobju je očiten po vseh glavnih kazalnikih.²⁰ Leta 2016 je en odstotek najbogatejših prebivalcev ZDA prejel že slabo četrtno skupne vrednosti vseh dohodkov v državi, najbogatejših 10 odstotkov pa že več kot polovico. Vseh preostalih 90 odstotkov, torej skoraj vsi prebivalci ZDA skupaj, pa so prejeli manj kot polovico vseh dohodkov. Še mnogo očitnejši je trend povečevanja razlik v premoženju: delež vrednosti premoženja spodnjih 90 odstotkov v skupnem premoženju prebivalcev ZDA je v zadnjih desetletjih skoraj ves čas upadal (z ene tretjine leta 1989 na komaj 22,8 odstotka leta 2016), medtem ko je premoženje v lasti samo enega odstotka prebivalcev ZDA leta 2016 predstavljalo že kar 38,6 odstotka celotnega premoženja prebivalcev ZDA.²¹ Leta 2019 je bilo v ZDA 57,4 milijona prebivalcev revnih (natanko 17 odstotkov),²² tj. »desetkrat več kot brezposelnih in 5,5-krat več kot priseljencev brez tedaj veljavnega dovoljenja za bivanje v ZDA.«²³ To je

---

17 Glej navedeno Zinnovo študijo *Ljudska zgodovina Združenih držav Amerike*, 380, ter njegovo avtobiografijo *Ne morete biti nevtralni na premikajočem se vlaku*, prev. Neža Vilhelm (Ljubljana: Založba Sophia, 2023).

18 Zinn, *Ljudska zgodovina Združenih držav Amerike*, 441.

19 David Brady, »Poverty, not the poor«, *Science Advances*, let. 9, št. 34, 23. avgust 2023, sliki 1 in 2.

20 Dinamika tega trenda z vidika dohodka gospodinjestev je npr. dobro razvidna iz interaktivnega grafičnega prikaza naraščajoče razlike med povprečnim dohodkom zgornje petine in drugimi sloji prebivalstva ZDA v obdobju 1979–2016. Glej *The Distribution of Household Income, 2016, Congressional Budget Office: July 9, 2019 Report*, <https://www.cbo.gov/publication/55413>.

21 Jesse Bricker idr, »Changes in U.S. family finances from 2013 to 2016: evidence from the Survey of Consumer Finances«, *Federal Reserve Bulletin*, let. 103, št. 3 (september 2017): 10–11.

22 Prim. https://www.worldometers.info/world-population/us-population/#google_vignette za leto 2019.

23 Brady, »Poverty, not the poor«.

ovrglo oba najpogostejša izgovora za visoko stopnjo revščine v tej državi, namreč navajanje brezposelnosti in nelegalnega priseljevanja kot edinih vzrokov zanjo. Sedemnajstodstotna stopnja revščine v ZDA pa pomeni, da je bil tam že leta 2019 vsak šesti prebivalec reven.

In če množični mediji v ZDA, ki so praviloma v zasebni lasti, tudi danes uspešno skrbijo, da domače javnosti ne bi po nepotrebnem vznemirjali z omenjanjem teh podatkov, saj ima že vsakdo brezplačen dostop do njih prek svetovnega spleta, je nekaj podobnega tem bolj veljalo v letih 1950–1951. Govoriti in pisati o »izvirnih grehih« domačega družbenoekonomskega sistema in z njimi povezane prikrajšanosti celih slojev prebivalstva ZDA je bilo v petdesetih letih 20. stoletja tvegano – in Adamič se je tega dobro zavedal. Celotna druga polovica poglavja Igra šaha postaja od strani do strani vse bolj pesimistična, zagrenjena, čustvena, neorganizirana in nepovezana. O tem, kaj se je dogajalo s pisateljem v zadnjih mesecih po vrnitvi iz Kalifornije, izvemo nekaj le iz tedanje Adamičeve korespondence in spominov tistih njegovih sodobnikov, ki so bili v stiku z njim vse do njegove smrti.²⁴ Počutil se je preganjanega, prepričan, da mu sledijo in prisluškujejo. Tudi nekateri člani tamkajšnje jugoslovanske ambasade in jugoslovanski predstavniki v OZN so bili prepričani, da imajo njihovi domači telefoni v New Yorku in Washingtonu vgrajene prisluškovalne naprave.²⁵ »Vseprisotna paranoja« ali »histerija«, kot Adamič v Igrri šaha in v korespondenci označuje vzdušje v ZDA, je človeka resnično lahko pahnila v življenjsko ogroženost. In če tej botruje nasilnost fanatičnih političnih nasprotnikov ali pa morda osebna stiska, splošno razočaranje, naraščajoči pesimizem, občutek nemoči in obup, je izid na koncu enak. Adamičevi prijatelji, znanci in nekateri novinarji so v tisku na obeh straneh Atlantika zaman opozarjali na nekatere sporne okoliščine pisateljeve smrti. Njegovi bralci pa so izgubili prodornega družbenega analitika, ki je z deloma literarizirano in dovolj poljudno retoriko našel pot do širokega občinstva.

Druga verzija rokopisa *Orel in korenine*, ki jo hrani Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti in ki jo je Aleš Bebler prinesel v Slovenijo aprila 1951 ter jo poslal v Beograd Vladimirju Dedijerju, je najpopolnejša ohranjena rokopisna verzija te knjige. Ker vsebuje tudi grobi rokopis »ame-

---

24 Več o zadnjem obdobju pisateljevega življenja in ustvarjanja med drugim v Janja Žitnik, *Pero in politika: Zadnja leta Louisa Adamiča* (Ljubljana: Slovenska matica, 1993), ter ista, *Louis Adamič in sodobniki: 1948–1951* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, 1992).

25 Glej Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču*, intervjuja z Vero Bebler in Nado Zore.

riškega« poglavja, je jasno, da ga je avtor spomladi 1951 nameraval vključiti v knjigo o Jugoslaviji. Takšno odločitev poskuša utemeljiti v samem poglavju Igra šaha, češ da želi na ta način odločitev »male države« za samostojno pot, zunaj vojaško-političnih blokov, postaviti v širši okvir svetovnega dogajanja in hladne vojne. S tem bi izpostavil mednarodni pomen Tita in Jugoslavije ter nakazal perspektivnost zametkov stališč, ki so se pozneje udejanjila v politiki neuvrščенosti, tvornega sodelovanja in miroljubnega sožitja držav z različnimi družbenimi ureditvami. V prvi ameriški izdaji *Orla in korenin* in v vseh naslednjih manjkata – poleg več krajših in daljših odlomkov ter večine sprotnih opomb – dve celi poglavji iz ohranjene druge verzije rokopisa ter zaključno poglavje, ki ga urednika omenjata v svoji izjavi in katerega rokopisa poslej nikomur ni uspelo najti. Obsežno poglavje Igra šaha med potresom je zdaj s pričujočim novim prevodom celotne knjige, kot rečeno, doživelo prvo izdajo v svetovnem merilu. Drugo v ameriških in sploh vseh izdajah izpuščeno poglavje pa v rokopisu nosi naslov »Stara Jugoslavija: 1918–1940« in se vsebinsko pokriva z Adamičevim delom *My Native Land*.²⁶ To je tudi vzrok, zakaj sta ga urednika črtala iz ameriške izdaje, saj sta se želela izogniti nepotrebnemu ponavljanju vsebin. Iz enakega vzroka naj bi izpustila tudi zaključno poglavje.

V ZDA so bile ocene knjige leta 1952 – v luči tedanje politične atmosfere v državi razumljivo – večinoma neugodne, češ da gre za izrazito pristransko, črno-belo sliko dogodkov in razmer v socialistični Jugoslaviji. Na drugi strani avtorji Adamiču priznavajo literarno privlačno biografijo predsednika Tita ter večše portretiranje drugih oseb v knjigi. V Sloveniji pa ob izidu ameriške izdaje *Orla* objavljenih ocen skorajda ni bilo, medtem ko so knjigo tem bolj pohvalili ob izidu prvega slovenskega prevoda leta 1970, kot bi se želeli opravičiti za kar sedemnajstletno zamudo slovenske izdaje.²⁷

Začetek zanimanja za Louisa Adamiča v Sloveniji in Jugoslaviji sega v leto 1932–1933, ko je bil na prvem obisku stare domovine. Njegovo življenje in pisanje sta bila znova deležna večje pozornosti ob njegovi smrti, nato pa večinoma ob obletnicah pisateljevega rojstva in smrti. Drago Samec je pred desetletjem pripravil bibliografijo Louisa Adamiča, ki zajema izbor pisateljevih člankov, knjig in drugih publikacij v različnih izdajah, ponatisih in prevodih (Adamičeva

---

26 Gre za povzetek vsebin, ki so v slovenski izdaji te knjige (*Moja rojstna dežela*, Ljubljana: Borec, 1983) na straneh 131–385.

27 O vzrokih za to zamudo glej Ivan Bratko, »Orli in orlički Louisa Adamiča«, v Louis Adamič, *Orel in korenine*, prev. Mira Mihelič, 2. izdaja (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981), 5–9, in Žitnik, *Pogovori o Louisu Adamiču*, intervju z Ivanom Bratkom. Za podrobnejšo obravnavo odmevov na knjigo v ZDA in Sloveniji glej Žitnik, *Pero in politika*, 136–152.

dela so prevedena v vsaj enajst jezikov, tudi v japonščino) ter izbor dotedanjih domačih in tujih knjig, zbornikov, člankov in drugih objavljenih prispevkov o pisatelju in njegovem delu. Da zanimanje zanj še ne bo zamrlo, priča tudi štirinajst diplomskih nalog o Adamičevem življenju in delu, ki so nastale na slovenskih in italijanskih univerzah (tri v zadnjem desetletju), pa štiri domače in več tujih (tudi nedavnih) magistrskih nalog ter vsaj toliko domačih in tujih doktorskih disertacij. Samec v Adamičevi bibliografiji omenja, da je v njej »navedena manj kot tretjina sicer zbrane celote«. ²⁸ Ker je v svoj izbor vključil več kot 790 enot, lahko sklepamo, da celotna dotedanja bibliografija del Louisa Adamiča in o njem presega 2370 enot. V zadnjem desetletju po izidu zanimive publikacije, v kateri je izšla omenjena bibliografija, je v Sloveniji in tujini izšlo še nekaj knjižnih izdaj, ki bodo v prihodnjih bibliografskih izborih zasedale pomembno mesto. To so predvsem štiri knjige Založbe Sophia: *Strpnost ni dovolj* (zbornik prispevkov s konference *Iz mnogih dežel: ob 120. obletnici rojstva Louisa Adamiča*, 2018), *Smrt fašizmu* (slovenski prevod znanstvene monografije ameriškega zgodovinarja Johna P. Enyearta o družbeni kritiki Adamičevih del, 2020) ²⁹ ter Adamičevi deli *Iz mnogih dežel* v prevodu Mojce Dobnikar (2018) in *Moja Amerika* v prevodu Kristine Božič (v dveh zvezkih, 2021 in 2022). Različne novejšje antologije v ZDA in drugod po svetu tudi v zadnjih dveh desetletjih vedno znova vključujejo kako Adamičevo kratko prozo. Geslo o pisatelju ali obravnavo njegovega dela prav tako najdemo v nekaterih novejših domačih in tujih enciklopedijah in leksikonih, literarnozgodovinskih pregledih in razpravah. Leta 2019 je v Rimu izšla svojevrstna biografija Louisa Adamiča, prepletena z življenjsko izkušnjo partizanskih starih staršev avtorja knjige, plod njegovega dolgoletnega raziskovalnega dela. ³⁰ Lani pa je isti avtor v Rimu poskrbel še za izid italijanskega prevoda *Dinamita*. ³¹ To znamenito Adamičevo delo, podobno kot njegova uspešnica *The Native's Return*, je v zadnjem obdobju doživelo nove izdaje tako v ZDA kot drugod.

Nadaljevanje živahne dinamike strokovnega zanimanja za Louisa Adamiča lahko pričakujemo še vsaj nekaj časa, saj aktualnost njegovih del prav zdaj z vsakim dnem le še narašča. A če bi vprašali kakega slovenskega srednješolca,

---

28 Drago Samec, »Izbrana bibliografija Louisa Adamiča«, v *Novi svet – ljudje in vizije: Izbrani odlomki iz dvanajstih Adamičevih knjig*, izbral in ur. Jakob Müller (Grosuplje: Mestna knjižnica, 2015), 338.

29 John P. Enyeart, *Smrt fašizmu: Boj Louisa Adamiča za demokracijo*, prev. Mojca Dobnikar (Ljubljana: Založba Sophia, 2020).

30 Andrea Olivieri, *Una cosa oscura, senza pregio* (Rim: Alegre, 2019).

31 Louis Adamic, *Dynamite! Storie di violenza di classe in America*, prev. Andrea Olivieri (Rim: Alegre, 2023).

ali je že slišal za Louisa Adamiča, bi bil odgovor skoraj zagotovo ne. To potrjuje prepričanje slovenskih raziskovalcev z različnih področij humanistike in družboslovja, da si Adamičev mednarodni prispevek k družbeni kritiki zasluži vključitev v izobraževalne vsebine vsaj za srednje šole. Morda ga bodo pomagali vključiti v kulturno zavest mlajših generacij Slovenk in Slovencev tudi nekoliko raznovrstnejši pristopi k popularizaciji Adamičevega dela. Kot primer širših pristopov v zadnjem času izstopajo tri zelo različne razstave. Prvi dve sta bili pripravljene v okviru projekta *Iz mnogih dežel: ob 120. obletnici Adamičevega rojstva* leta 2018: v več slovenskih mestih gostujoča razstava Aljoše Pelhana o življenjski poti, opusu, političnem delovanju in vizionarstvu Louisa Adamiča ter potujoča razstava likovnih del otrok in mladine, ki so ilustrirali dve Adamičevi zgodbi (na natečaju je sodelovalo 130 otrok iz sedmih držav). Tretja je razstava *Na robu: vizualna umetnost v Kraljevini Jugoslaviji (1929–1941)*, katere rdeča nit je bil Adamičev pogled na Jugoslavijo v knjigi *Vrnitev v rodni kraj*.³² Med izvirnejšimi predstavitevami pisateljevega dela sta tudi *Informans Večerja v Beli hiši, 1942*, ob sedemdeseti obletnici pisateljeve smrti,³³ in nedavni izid Santijevega stripa *Lucas, kralj Balukov*.³⁴ V slednjem špansko-slovenski avtor z značilnim stripovskim pretiravanjem v karikiranju vsebine in vizualne podobe prispeva k literarni predlogi, Adamičevi zgodbi z enakim naslovom,³⁵ mnoge izvirne in pogosto humoristične dodatke. Ti so po vsebini družbeno samokritični, po videzu pa prav zato stereotipni in v vseh pogledih politično nekorektni, seksistični in rasistični (domorodci so tu ljudožerci), s čimer avtor risbe še bolj kot pisatelj parodira naivno, skrajno omejeno predstavo »tako imenovanih civiliziranih belcev« – kot se v zgodbi izrazi neposredni pripovedovalec – o domorodnih ljudstvih in o tem, kaj je inteligenca in kaj civiliziranost.

Svoje razmišljanje o poglavju Igra šaha med potresom petinsedemdeset let po njegovem nastanku zaključujem s citatom profesorja Tineta Kurenta, Adamičevega nečaka, ki je *Lucasa* prevedel že pred skoraj tremi desetletji. Njegov komentar se sicer nanaša na to Adamičevo kratko zgodbo, a prav tako velja za

---

32 Kustos in vodja projekta Marko Jenko, Ljubljana, Moderna galerija, 2019.

33 Po dveh predpremierah je bila premiera v režiji Nicka Upperja 16. decembra 2021 v ljubljanski Drama Kavarni.

34 *Lucas, kralj Balukov*, narisal in priredil Santiago Martín (Grosuplje in Ivančna Gorica: Zveza kulturnih društev in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava, 2024).

35 Gre za Adamičevo kratko zgodbo *Lucas, King of the Balucas* (Los Angeles: Arthur Whipple, 1935), ki je leta 1986 izšla v prevodu Tineta Kurenta kot slikanica z ilustracijami Marijana Amaliettija (Ljubljana: Prešernova družba, 1986).

Igro šaha in za večino drugih Adamičevih del: »Zgodbo [...] je mogoče brati na več načinov in je še danes aktualna, saj so se medtem odnosi med lačnim Jugom in bogatim Severom še zaostriili.«³⁶ Danes je nezadostnost in jalovost dobrotelnosti razvitih »tretjemu svetu«, kot pravi Kurent, še bolj očitna. *Kralja Lucasa* je Adamič napisal pred devetdesetimi leti, *Igro šaha* pa le petnajst let pozneje. V njej, kot smo videli, pisatelj usmerja vse žaromete v tedaj (in danes) najbolj izstopajoča družbena vprašanja ne le v ZDA, temveč globalno. Pisal je o hladni vojni med Vzhodom in Zahodom, ki je v trenutkih zaostritev grozila, da bo prešla v novo svetovno vojno. In pisal je o socialno-ekonomski nepravilnosti družbenega sistema, ki se je iz dneva v dan očitneje razgaljala. Na splošno velja, da so edina stalnica spremembe. A ko govorimo o vprašanjih, o katerih piše Adamič v skoraj vseh svojih delih, se moramo vsakokrat znova vprašati, zakaj je njihova edina stalnica še vedno to, da bistvenih sprememb ni. In kaj bomo storili, da bodo.

JANJA ŽITNIK SERAFIN

---

36 Tine Kurent, »Beseda prevajalca«, v Adamič, *Lucas, kralj Balukov*, 16.